

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ФАНЛАР
АКАДЕМИЯСИ МИНТАҚАВИЙ БЎЛИМИ
ХОРАЗМ МАЪМУН АКАДЕМИЯСИ**

**ХОРАЗМ МАЪМУН
АКАДЕМИЯСИ
АХБОРОТНОМАСИ**

Ахборотнома ОАК Раёсатининг 2016-йил 29-декабрдаги 223/4-сон қарори билан биология, қишлоқ хўжалиги, тарих, иқтисодиёт, филология ва архитектура фанлари бўйича докторлик диссертациялари асосий илмий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрлар рўйхатига киритилган

2023-5/4

**Вестник Хорезмской академии Маъмуна
Издается с 2006 года**

Хива-2023

Бош муҳаррир:

Абдуллаев Икрам Искандарович, б.ф.д., проф.

Бош муҳаррир ўринбосари:

Ҳасанов Шодлик Бекпўлатович, к.ф.н., к.и.х.

Таҳрир хайати:

Абдуллаев Икрам Искандарович, б.ф.д., проф.
Абдуллаева Муборак Махмусовна, б.ф.д., проф.
Абдуҳалимов Баҳром Абдурахимович, т.ф.д., проф.
Азгамова Гулчехра Азизовна, т.ф.д., проф.
Аимбетов Нагмет Каллиевич, и.ф.д., акад.
Аметов Якуб Идрисович, д.б.н., проф.
Бабаджанов Хушнот, ф.ф.н., проф.
Бекчанов Даврон Жуманазарович, к.ф.д.
Буриев Хасан Чутбаевич, б.ф.д., проф.
Ганджаева Лола Атаназаровна, б.ф.д., к.и.х.
Давлетов Санжар Ражабович, тар.ф.д.
Дурдиева Гавҳар Салаевна, арх.ф.д.
Ибрагимов Бахтиёр Тўлаганович, к.ф.д., акад.
Исмаилов Исҳақжон Отабаевич, ф.ф.н., доц.
Жуманиёзов Зоҳид Отабоевич, ф.ф.н., доц.
Жуманов Мурат Арепбаевич, д.б.н., проф.
Кадирова Шахноза Абдухалиловна, к.ф.д., проф.
Каримов Улугбек Темирбаевич, DSc
Курбанова Саида Бекчановна, ф.ф.н., доц.
Кутлиев Учқун Отобоевич, ф-м.ф.д.
Ламерс Жон, қ/х.ф.д., проф.
Майкл С. Энжел, б.ф.д., проф.
Махмудов Рауфжон Баходирович, ф.ф.д., к.и.х.
Мирзаев Сирожиддин Зайниевич, ф-м.ф.д., проф.
Мирзаева Гулнара Саидарифовна, б.ф.д.

Пазилов Абдуваеит, б.ф.д., проф.
Раззақова Сурайё Раззоқовна, к.ф.ф.д., доц.
Рахимов Раҳим Атажанович, т.ф.д., проф.
Рахимов Матназар Шомуротович, б.ф.д., проф.
Рўзметов Бахтияр, и.ф.д., проф.
Садуллаев Азимбой, ф-м.ф.д., акад.
Салаев Санъатбек Комилович, и.ф.д., проф.
Сапарбаева Гуландам Машиариповна, ф.ф.ф.д.
Сапаров Каландар Абдуллаевич, б.ф.д., проф.
Сафаров Алишер Каримджанович, б.ф.д., доц.
Сирожов Ойбек Очилович, с.ф.д., проф.
Сотилов Гойипназар, қ/х.ф.д., проф.
Тожибаев Комилжон Шаробитдинович, б.ф.д., академик
Холлиев Аскар Эргашевич, б.ф.д., проф.
Холматов Бахтиёр Рустамович, б.ф.д.
Чўпонов Отаназар Отожонович, ф.ф.д., доц.
Шакарбоев Эркин Бердикулович, б.ф.д., проф.
Эрматова Жамила Исмаиловна, ф.ф.н., доц.
Эшчанов Рузумбой Абдуллаевич, б.ф.д., доц.
Ўразбоев Ғайрат Ўразалиевич, ф-м.ф.д.
Ўразбоев Абдулла Дурдиевич, ф.ф.д.
Ҳажиева Мақсуда Султоновна, фал.ф.д.
Ҳасанов Шодлик Бекпўлатович, к.ф.н., к.и.х.
Худайбергана Дурдона Сидиқовна, ф.ф.д.

Хоразм Маъмун академияси ахборотномаси: илмий журнал.-№5/4 (101), Хоразм Маъмун академияси, 2023 й. – 285 б. – Босма нашрнинг электрон варианты - <http://mamun.uz/uz/page/56>

ISSN 2091-573 X

Муассис: Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси минтақавий бўлими – Хоразм Маъмун академияси

МУНДАРИЖА
ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ

Abatov D. Qashqadaryo xalq dostonlaridagi ba'zi onomastik birliklar tadqiqi	5
Abdullayeva G. O'zbek tilida hurmat kategoriyasi	9
Abulova Z.Z. Characteristics of anthropocentrism in modern knowledge	11
Abduraximova D.F. Badiiy matnlar tarjimasida frazeologizmlarning tarjima muammolari	14
Adilova S., Ergasheva G. Andragogikada o'zbek tili bo'yicha lingvistik kompetensiyalarni takomillashtirish xususida	15
Alibekova R.X., Ashirmatova M.J. Rus va o'zbek tillarida tezaurus leksikografiyasi va terminologiyasi tizimli ma'lumotlar bazasi	18
Almatatova Sh. Abdulla Qahhor asarlarida turli xil narsa va predmetlarga o'xshatish	20
Aminova K.E., Begmatova S.M. Conceptualization of the world in the linguistic aspect	22
Artikova Z.Z. 把 “bā” donabay nom hisob so'zining paydo bo'lish omillari	24
Ashirmatova M., Burxonova G. Qishloq xo'jaligida ruscha-o'zbekcha elektron tezaurusni rivojlantirishning uslubiy jihatlari	27
Avaznazarov O.R. “Hayrat ul-abror” dostoni “basmala”si xususida	28
Babajanova Ya., Obidova L. Indirect and direct translation: the question of originality and adequacy	31
Bakhronova Z.R. Stylistic devices in the work of Khaled Hosseini	33
Baxranova D.U. Koreys frazeologizmlarini o'zbek tiliga tarjima qilish usullari va somatik frazeologizmlarni tarjima qilishdagi muammolar	36
Boymatova D.B. Aksiologik bahoning lingvomadaniy xususiyatlari	38
Djumaniyazova E.K. Terminological words in the language for special purposes	41
Djurayev M.K. Matni avtomatik qayta ishlashda til birliklarining mosligini o'rganish	42
Elmuratov R. “Hotamtoy” rivoyati syujeti va uning turk folkloridagi epik ifodalari	45
Ergashova R.T. About aviation terms	50
Eshimova Sh.K. Koreys va o'zbek tillarida metaforaning lisoniy tahlil masalasi	54
Haydarov A.A. Murojaat birliklarining nutqiy-mavzuiy guruhlari haqida	57
Ibragimova N.A. Diskurs tushunchasi tadqiqidagi asosiy nazariyalar	60
Irgasheva F.B. Badiiy asarlaridagi milliy-madaniy birliklarning tarjimada aks ettirilishida o'ziga xos tamoyillar	63
Jabborov E. Qodir baxshi Rahimov dostonlaridagi antroponik birliklarning lug'aviy qatlamlari	65
Jumaniyozova M.X., Avazova G.K. Komil Avazning antitezadan foydalanish mahorati	68
Jumanova Sh.I. Peyzaj orqali milliylikning namoyon bo'lish shakllari	71
Karamova Sh.L. She'r tizimida hayotiy tafsilotlarning roli	74
Khairatdinova A.M. The problem of intercultural communication in the work of a translator	77
Khamroeva Sh.M., Matyakubova N.SH. Tabiiy tilni qayta ishlashda alignerning o'rni	80
Kimsanboyeva B., Xudoykulova U. “Devonu lug'oti-t-turk” asarida miqdor ifodalovchi birliklar	82
Kobilova A.B. Tibbiy perifrazalarning shakllanish usullari	84
Komilova N.X. Some questions of translation of author's comparisons	87
Kudratova S.R. Machine translation according to the comparison of google, yandex and collins	89
Kushkarbekova M.U. Navoiy viloyati qozoqlari tilidagi kasbiy leksika	92
Mahmudov R., Alimova N. O'zbek tilidagi afsonaviy qushlar bilan bog'liq mifonimlarning antroposentrik tadqiqi	93
Mamadjanova M.U. Eпитet haqida turli qarashlar	97
Matyakubov H. Antroposentrik paradigmada mikrotoponim va makrotoponim tushunchalari talqini	100
Muminova N.A. Amir Temur ismidagi “bek” so'zining lisoniy xususiyatlari	102
Mukhamedova N.A. Ways of modality rendering of atypical interrogative sentences in english language	104
Mustafayeva M.B. Tilshunoslikda modal so'zlarning semantik turlari	106
Nabiyev A.I. The concept of valency in linguistics	108
Nasriyeva G. Analysis of sociological method in the novel “Mehrobdan chayon” by Abdulla Kadiri	111
Nazarov Q. O'zbek va ingliz tillarida inson tana a'zolari bilan bog'liq maqollarning kognitiv-semantik tahlili	113
Nazarova N.A. Onimik leksemalarning o'ziga xos xususiyatlari	115
Nazarova N.B. Ingliz xalq ertaklarida doimiy epitetlarning o'rni	117
Qalandarova D. “O'tkan kunlar” romanidagi o'xshatishlar tahlili	120
Qobilov U.U. Nubuvvat masalasi va uning Navoiy she'riyatida qushlar tamsilidagi talqinlari	122
Qurbonova M.A. Okkazonalizm, neologizm, potentsializm hodisasi	125
Ochilova D., Mehmonova D. Tarjima muammolari	127
Olimova D.Z. Mechanism of generating a translation option	129
Rahimbaeva M.D., Kurbaniyazova M.A. O'zbek adabiy matnlarini tarjima jarayonini kognitiv yondashuv asosida o'rganish metodologiyasi	131
Raimova N.B. Place of translation among the means of interlingual communication	134
Rashidova F. Ingliz adibi Charlotta Brontening «Sherli» asarida «ayol va jamiyat» mavzusi aks ettirilishi	136
Razzakov B.A. Linguistic competence as a component of language education non-philological students	138
Ruziyeva N.Z. Evfemizm va sinonimiya munosabati xususida	140
Pulatova S.Sh., Vohidova M.N. The motif of the short story “A marriage of convenience” by Somerset Maugham	143
Saatova S.I. Badiiy matnda yozuvchi lisoniy shaxsining namoyon bo'lishi	145
Sagatova M.P. Linguistic worldview and conceptual metaphor	147
Saidova M. Pragmatic analysis of linguistic humor	149

قىزىقارغۇچى Bu bizning guldek yoqimli qizimiz.

دىن ئەسلىمىزنىڭ يۇقىرىدا چىقىپتۇ. Uzoq mamlakatdan yaxshi xabar chanqagan odamga sovuq suv kabi. (قىزىقارغۇچى Hikmatlar)

‘قىزىقارغۇچى’ (muz kabi yuz) - taqlid, ‘قىزىقارغۇچى’ (muz yuzi) - metafora. Qisqacha va noaniq bo'lganligi sababli, metafora ba'zida munosabat yoki ma'noni anglash qiyin bo'lib, she'riyatni tushinishda qiyin elementlardan biriga aylanadi. Boshqa tomondan, u ham boy ma'no va jozibadorlikni namoyon etadi.

قىزىقارغۇچى بۇ يۇزىنى سۇۋۇق سۇ بىلەن يۇۋغان يىغىرما بىر يوشلى يانگى يۇز. Bu oppoqina barmoqdagi porlab turgan uzuk [9].

قىزىقارغۇچى ئەسلىمىزنىڭ يۇقىرىدا چىقىپتۇ. Men shafqatsiz va iflos siyosiy qotillikning qo'g'irchog'idan boshqa narsa emasligimni anglashim kerak edi [10].

قىزىقارغۇچى Aql-idrokning ko'z gusi)

قىزىقارغۇچى سىز مەنگە بەرگان يانگىلىكلار مەنىڭ يۇراغىمىنى تەشەيوتگان خانجار.)

قىزىقارغۇچى مەن ھايات دەڭىزىغا ەرتا چىقىپ بوردىم. U yerda muvaffaqiyat cho'qqisiga chiqdim.

قىزىقارغۇچى ئەسلىمىزنىڭ يۇقىرىدا چىقىپتۇ. Eshik yopilgan taqdirda ham kirib kelayotgan oy nuri, yurak yopiq bo'lsa ham singib ketadigan sevgi, sevgi oy nuriga o'xshaydimi yoki oy nurlari muhabbatga o'xshashmi? Voy, bu sakkiz yoshli qizchaning yuragi titraydi.) [قىزىقارغۇچى]

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Lakoff & Johnson 1980
2. 997:174
3. Турсунов У., Мухторов Ж., Рахматуллаев Ш. Ҳозирги ўзбек адабий тили. Т.:Ўзбекистон,1992.–399 б.
- 4.Тоҳиров З. Метафора лексема-семемасининг прагматик семаси. // Ўзбек тили ва адабиёти. – 1983. - № 1. – Б. 74-77; Метафора семемаси прагматик семаси // Ўзбек тили ва адабиёти. – 1984. № 4. - Б. 63-67
5. Sh.Xolmirzayev “Qil ko'prik”, 32-bet
6. “Qil ko'prik” 57-bet.
7. Аристотель. Риторика. Поэтика. – М.: Лабиринт, 2000 С. 128
8. 서정호 (Seo Jeong Ju, Xrizantema yonida)
9. 최춘덕 (Phi Chun Deuk, May)
10. 김용하 (Kim Yong Hyon “Shohid”)

UO’K 801.41

MUROJAAT BIRLIKLARINING NUTQIY-MAVZUIY GURUHLARI HAQIDA

A.A.Haydarov, prof., Buxoro Davlat Universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi murojaat birliklari, ularda ifodalangan konnotativ ma'nolari hamda ularning nutqiy-mavzuiy guruhlari haqida fikr yuritiladi. Har ikkala tildagi murojaat birliklari badiiy va so'zlashuv nutqidan olingan misollar bilan dalillangan.

Kalit so'zlar: murojaat birliklari, kommunikant nutqi, adresant, adresat, muloqot madaniyati, undalma, konnotativ ma'no, nominativ vazifa, kommunikativ

Аннотация. В данной статье рассматриваются единицы референции в английском и узбекском языках, их коннотативные значения и их дискурсивно-тематические группы. Референтные единицы в обоих языках доказываются примерами, взятыми из художественной и разговорной речи.

Ключевые слова: референтные единицы, коммуникативная речь, адресат, адресат, культура общения, мотивация, коннотативное значение, номинативная функция, коммуникативность

Abstract. This article discusses the units of reference in the English and Uzbek languages, their connotative meanings, and their discourse-thematic groups. Reference units in both languages are proved by examples taken from literary and colloquial speech.

Key words: reference units, communicative speech, addressee, addressee, communication culture, motivation, connotative meaning, nominative function, communicative

Ma'lumki, murojaat shakli va u ifodalaydigan muayyan davr, ijtimoiy hayot va muhit mahsulidir. So'zlovchi va tinglovchining jamiyatda qanday orin egallashi, uning yoshi, jinsi, lavozimi, kasbi,

mansabiga qarab murojaat shakllari o'zgarib boradi. Shu bilan birga murojaat shakli xalqning o'zligini anglashi qay darajada ekanligini ko'rsatuvchi mezonlardan biridir. "Murojaat birliklari kundalik hayotimizda, nutq faoliyati, nutq jarayonida keng qollaniladigan, o'zaro aloqa-aralashuvga xizmat qiladigan, so'zlovchining tinglovchiga bo'lgan munosabatini ifodalaydigan, ozida turlicha konnotativ ma'nolarni, semantik "ohanglarni" tashiydigan o'tkir ta'sirchan vositadir [1]. Darhaqiqat, murojaat birliklari hozirgi muloqot madaniyatimizdagi qo'llanishi tarixda qo'llanilgan murojaat birliklaridan farq qiladi, chunki ular muayyan tarixiy davr, ijtimoiy hayot va muhit mahsuli hisoblanadi. Davr o'tishi bilan bunday murojaat birliklari o'zgarib boraveradi. Sh.Iskandarova o'zbek xalqi muloqotida ishlatiluvchi murojaat shakllarini quyidagi omillar bilan izohlaydi [2]:

- ijtimoiy mansublik;
- suhbatdoshlarning tanish-notanishligi;
- nutqiy harakat sharoiti;
- muloqotchilarning yoshi;
- ularning jinsi;
- yashash joyi;
- uslubiy holat;
- muloqotchilar xarakteri;

Yuqoridagi tasniflar asosida shuni ta'kidlash lozimki, murojaat shakllari tanlanganda ularning har biri muhim ahamiyat kasb etadi.

Ingliz tilida murojaat birliklari, asosan, hurmatni bildiradi, shuning uchun jamiyatda, ishda, maktab yoki jamoa joylarida murojaat birliklaridan tog'ri foydalanish talab etiladi. O'zbek tilida esa ingliz tilidan farqli o'laroq, "chaqirish, undash, murojaat ma'nosidagi so'zlar chaqiriq so'z, chaqiriq kelishik, vokativ forma, undash kelishik, undash so'z, undash oti kabi turli- tuman terminlar bilan yuritib kelingan" [3].

Murojaat birligi so'zlovchi va tinglovchi o'rtasidagi ijtimoiy munosabatlarni ko'rsatuvchi ko'rsatkich (indikator) hisoblanadi. Ular so'zlovchining nutqi qaratilgan shaxs yoki predmetni ifodalagani uchun ham uning uyushtiruvchi markazi ot so'z turkumi sanaladi. Murojaat birligi tayanch so'zning valentlik xususiyatiga ko'ra quyidagi guruhlariga bo'linadi: qaratuvchi uzvli diskriptiv murojaat birliklari; belgi uzvli diskriptiv murojaat birliklari; o'rin uzvli murojaat birliklari; aralash uzvli diskriptiv murojaat birliklari. Diskripsiya -inglizcha „tasvirlash', tavsiflash" degan ma'noni anglatib, biror narsaning murakkab nomi ma'nosida ishlatiladi. Ingliz tilida diniy murojaat birliklari ichida diskripsiya, ya'ni boshqa bo'laklar bilan induktiv aloqaga kirishib, konnotativ ma'noni ifodalaydi.

Masalan: *Holly Father, most Reverend Eminence*

O'zbek tilida esa bu holat ko'p hollarda yopiq holda -diskriptiv shaklda ishlatilib, ular nafaqat atash, balki baholash, xarakterlash vazifasini ham bajaradi.

Masalan: *Qishki jarayon yakuniy nazoratlardan o'tgan talaba*. Ingliz tilida ham o'zbek tilida ham tinglovchining tanish yoki tanish bo'lmaganligiga ko'ra qo'llanuvchi murojaat birliklari mavjud.

1. Tanish tinglovchi (adresat) -*Mr President, Captain*

2. Notanish tinglovchi (adresat) -*Mr, Sir, Miss, Mrs*

Ikkala tilda ham so'zlovchi va tinglovchi yoshiga ko'ra: ingliz tilida: *My honey, pal* o'zbek tilida: *qo'zichog'im, do'mbog'im, asalim*

Yoshi katta tinglovchi: *mother, father, grandmother*

O'zbek tilida: *oyi, dada, buvi*

Tengdosh tinglovchi: ingliz tilida: *John friend, friend, my fellow*

o'zbek tilida: *o'rtoq, do'stim, qadrdonim, azizim*

O'zaro aloqa-aralashuvda muloqotga kirishish o'rniga ko'ra soz'lovchi va tinglovchi o'rtasidagi munosabat muhim ahamiyat kasb etadi.

Masalan: Rasmiy: ingliz tilida: *Sir, madam*

o'zbek tilida: *o'rtoq Saidov*

Norasmiy: ingliz tilida: *honey, dear, sweetie, darling*

o'zbek tilida: *kichkintoy, qizaloq, bolakay*

Maqola boshida qayd etilgan Sh.Iskandarovning tasnifiga asoslanib, murojaat birliklarini quyidagicha tahlil qilish mumkin: kommunikantlarning yoshi, jinsi, mavqei nuqtai-nazaridan so'zlovchi va tinglovchining yoshiga ko'ra farqlanishi ham alohida-alohida jamiyatlar sifatida qaraladi [4]. Yoshga qarab qilingan murojaat asosan o'zbeklar muloqotida o'ziga xos jihatlarga ega. Odob-axloq qoidasiga

ko'ra yosh bola ota-onasiga, yoki ozidan kattaga ularning ismini aytib murojaat qilmaydi, balki ism o'rnida qarindoshlik terminlarini qo'llaydi. Yoki yoshi ulug' keksalarga ham "otaxon" yoki "onaxon" deb murojaat qilinadi.

Muloqotda kommunikantlarning yoshiga qarab qarindoshchilik terminlari orqali murojaat qilish ozbek muloqot madaniyatining asosini tashkil qiladi. Bunday holat chog'ishtirilayotgan ikki tilda ham bir xilda ekanligini ta'kidlash mumkin. Masalan: Ingliz tilida: *brother, father, dad, daddy* O'zbek tilida: *bobo, buvi, ota, ona* kabi

Adresant yoki adresantning bir biriga munosabatida, uni kasbi, lavozimi, mansabi va jamiyatda tutgan o'rnini muhim ahamiyat kasb etadi. Har bir kommunikant o'rnini muomala madaniyati bilan bir biridan farqlanadi. Murojaat shakllarini qo'llash ham adresantning dunyoqarashi, madaniyati va ong saviyasiga bog'liq holda amalga oshiriladi. Shu nuqtai nazardan, murojaat shakllari evfemiklashtirishga sabab bo'ladi. Ma'lumki evfemizmlar qo'pol, noqulay bo'lgan so'zlar o'rnida yumshoq muomala qilishni bildiradi. ya'ni nutqni yumshatish, yumshoq muomala qilishdir. "Evfemizm, deb yozadi Azim Hojiyev, (grekcha euphemismos < eu- yaxshi +phemi- gapiraman") narsa hodisaning ancha yumshoq formadagi ifodasi: qo'pol, beadab so'z, ibora va tabu o'rnida qo'pol botmaydigan so'z, iborani qo'llash [5]. Evfemizmlarni tadqiq qilgan olim A.Omonturdiyev tilning evfemik murojaat vositalarini ikki guruhga tasniflaydi va ularning tarixiy asarlarda ko'p qo'llanilishini qayd etadi [6]. Bunga har ikkala tilda quyidagi murojaat birliklarini misol qilib keltirish mumkin: Ingliz tilida *dvoryan* va *zodagon*larga nisbatan (o'rta asrlarda qo'llanilgan) murojaat birliklari:

Master, King Edward, Your majesty, Your Royal Highness

O'zbek tilida: *davlatpanoh, xalifai zamon, hazrati oliylari, begim, mavlono, taqsir*

Manbalarda keltirilishicha, mavqe bilan bog'liq murojaat shakllari tarixiy asar leksikasida faol qo'llanadi. Murojaat shakllarining jins bilan bog'liq, ya'ni erkak va ayol bajaradigan vazifalari, jamiyatda tutgan o'rnini jihatdan bir biridan farqlanadi, ya'ni murojaat shakllarida gender xususiyatlar hisobga olinadi va bu haqda tilshunoslikda ko'plab ishlar amalga oshirilgan. Shuni ham alohida ta'kidlash lozimki, ayrim xalqlarda ayollar murojaat shakllari alohida tadqiqotlar ob'ekti bo'lib, maydonga kelgan. O'zbek tilshunosligida S.Mo'minov, Sh.Iskandarovalarning tadqiqotlarini ko'rsatish mumkin [7].

Muloqotning jins jihatdan xoslanishi sotsiologiyistikaning o'rganish muammolaridan biri bo'lib, muhim ahamiyat kasb etadi. Ingliz tilida shunday murojaat birliklari mavjudki, ularni faqat ayol (qiz)larga nisbatan qo'llaniladi. Kasbi nima bo'lishidan qat'iy nazar erkaklarga nisbat *Mr* ayollarga nisbat *Mrs* yoki yosh qizlarga nisbatan *Miss* murojaat birligi ishlatiladi. Murojaat shakllari ishchilar o'rtasida ham faol qo'llaniladi. Shotlandiya va Shimoliy Amerikaning ba'zi shtatlarida "Mac", Britaniya va Avstraliya va Yangi Zelandiyada "Mate", Shimoliy Anglyada esa "Hinny" qo'llaniladi. Bazi ilmiy adabiyotlarda qayd etilishicha undalmalar ham leksik-semantik xususiyatiga ko'ra ism-familiya, kasb-hunar, mashg'ulot, mansab-amal, unvon, jins, qarindoshchilik, holat-xususiyat ma'nolarini ifodalovchi turlarga ajratiladi. Bundan tashqari joy nomlari bilan bog'liq murojaat birliklarini ham uchratish mumkin. Bunday birliklar mehr-muhabbat, yuksak hurmat - e'tibor, ishonch, samimiyat kabi insoniy tuyg'ular bilan uyg'unlashib, nozik ma'no qirralariga - konnotativ ifodalarga nisbatan farqlanadi. Bunday murojaat birliklarini ko'proq siyosiy badiiy adabiyotlarda uchratish mumkin.

Masalan: *Ko'hna Buxoroning alp yigitlari, hurmatli Jondor ahli*

Ingliz tilida: *Habitants of Scotland, we should fight for our rights*

Yuqoridagi tasniflar bilan birga kasbiy unvonga taalluqli murojaat birliklari diniy murojaat birliklari ham mavjudki, ular ham o'ziga xos jihatlariga ega.

Masalan, kasbiy unvonga ega murojaat birliklari: *Dr, Professor, „Postnominally“* (sudyalarga nisbatan ishlatiladi), *Captain* kabi.

Diniy murojaat birliklari: ahli islom, mo'min -musulmonlar;

Ingliz tilida: *Your All Holiness* (og'zaki nutqqa xos cherkov papasiga nisbatan qo'llaniladi); *His Exsellery, most Reverend Eminence* (*He Reverened* -kristian ruhoniysiganisbatan ishlatiladi)

Umuman olganda, murojaat birliklari nutqda nominativ, kommunikativ, fatik, konnotativ, regulativ, vokativ, ijtimoiy-regulativ, ekspressiv baholashkabi vazifalarni bajaradi. Bular haqida keyingi ishlarimizda batafsil to'xtalamiz. Yuqoridagilardan kelib chiqib, xulosa qilamanki, murojaat birliklarining semantik guruhlari muloqot o'rnini va vazifalaridan kelib chiqib, so'zlovchining tinglovchiga bo'lgan sub'yektiv munosabatini ifodalashda faol ishlatiladi va nutqda zaruriy aloqani o'rnatish maqsadida ijtimoiy-psixologik vazifa bajaradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Nazarova, N. (2022). Лингвистическое исследование антропонимов в лексической системе. *Центр научных публикаций (buxdu.Uz)*, 13(13).
2. Nazarova, N. (2022). Лексико-семантические особенности антропонимов. *Центр научных публикаций (buxdu.Uz)*, 25(25).
3. Khamidovna, N. N. (2022). The denotation and connotation of a word. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 3(4), 382-388.
4. Nazarova, N. (2022). Обучение молодых учащихся через интерактивные игры. *Центр научных публикаций (buxdu.Uz)*, 7(7).
5. Toshnazarovna, E. M. (2022). The concept of the tragic in the writings of j. carol oates. *World Bulletin of Social Sciences*, 10, 70-72.
6. Khudoyberdievna, S. Z. (2022). Modern Methods of Translating Phraseological Units. *Eurasian Research Bulletin*, 4, 153-158.
7. Ruziyeva, N. (2022). Evfemizmlarning semantik va struktur tahlili (ingliz va o'zbek tillari misolida). *Центр научных публикаций (buxdu.Uz)*, 8(8).

UO'K 81'42

DISKURS TUSHUNCHASI TADQIQIDAGI ASOSIY NAZARIYALAR

N.A.Ibragimova, PhD, dots., Toshkent axborot texnologiyalari universiteti, Toshkent

Annotatsiya. *Hozirgi kunga kelib, ilm fan tarmoqlarining rivojlanishi, axborot kommunikatsiya texnologiyalarining fanga joriy etilishi fan tarmog'ida yangi elementlarini tadqiq qilishni taqozo qilmoqda. Ushbu maqolada diskurs tushunchasi lingvistik jihatdan o'rganilib, uning nazariy metodologik jihatlari keng tahlil qilingan.*

Kalit so'zlar: *diskurs, nutq, matn, termin, transformatsiya, lisoniy, lingvistika, kommunikant.*

Аннотация. *На сегодняшний день развитие науки, внедрение информационно-коммуникационных технологий в науку требует исследования новых элементов научной сети. В данной статье понятие дискурс исследуется с лингвистической точки зрения, а также подробно анализируются его теоретические и методологические аспекты.*

Ключевые слова: *дискурс, речь, текст, термин, трансформация, лингвистика, лингвистика, коммуникация.*

Abstract. *To date, the development of scientific networks, the introduction of information and communication technologies into science requires the research of new elements in scientific world. In this article, the concept of discourse is studied linguistically, and its theoretical and methodological aspects are extensively analyzed.*

Key words: *discourse, speech, text, term, transformation, linguistic, linguistics, communication.*

XX asr o'rtalarida tilni lingvistik elementlari bo'lmagan o'zaro bog'liq birliklarning yig'indisi sifatida o'rganish bo'yicha tadqiqotlar paydo bo'ldi. Olimlar asosan kommunikatsiya maqsadi va qatnashchilari bilan bog'langan til birliklarining o'ziga xos xususiyatlariga e'tiborlarini qaratdilar. Lingvistika matni nafaqat til fenomeni sifatida o'rganishni, balki matni tadqiq qilishda muloqot holati, kommunikativ vaziyat va muhit, kommunikantlar va ularning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari, dunyoqarashi, o'zaro munosabatlari tahlilini integratsiyalashga kirishdi. Shu tarzda lingvistik va ekstralingvistik omillar, hodisalarni o'zaro bog'liqlikda o'rganishga qaratilgan diskursiv lingvistika paydo bo'ldi.

“Diskurs” deganda lisoniy faoliyatning ijtimoiy vaziyat elementi sifatida ijtimoiy kontekstga singdirilgan dinamik jarayon hamda kommunikativ faoliyatning bevosita natijasi bo'lgan matn tushuniladi.

Diskurs leksemasi Platon asarlarida uchraydigan διέξοδος “dieksodos” so'zidan kelib chiqib, “sayyohat qilmoq, qismlar orasidan o'tib umumiyga chiqish” ma'nosiga ega [1]. Biroq, zamonaviy talqinga yaqin “diskurs” termini yangi davr ilmiy adabiyotlarida qo'llanila boshlagan.

Angliyada diskurs termini XVII asrda ilmiy uslubning eng ko'p tarqalgan turi sifatida qo'llanilgan bo'lsa, Frantsiyada ushbu termin diologik nutqni, keyinchalik esa matn tushunchasini anglatgan.

Diskúrs, (lotin tili discursus — mulohaza, dalil; dastlab — yugur-yugur, aylanish, vahima) — ko'p ma'noli termin bo'lib, umumiy ma'noda nutq, lisoniy faoliyat jarayonlarini, hamda ularni anglatuvchi tushunchalar tizimini bildiradi.

XX asr o'rtalariga kelib, “diskurs” o'zaro bog'langan gaplar yoki nutq aktlarining ketma-ketligini aks ettira boshlagan, hamda bunday talqinda “diskurs” tushunchasi “matn” tushunchasiga yaqin deb hisoblangan. Biroq shu asrning oxiriga kelib “diskurs” tadqiqotchilar uchun matndan tashqari, matni to'liq tushunish uchun zarur bo'lgan ekstralingvistik omil, shu qatorda olam haqidagi bilimlar, fikrlar, maqsadlarni, o'z ichiga olgan bilimlar tizimi ko'rinishida mavjud bo'lgan murakkab kommunikativ